

Catalunya, paisatge humà en transformació

A propòsit de l'exposició sobre "Catalunya Visió", amb fotografies de Ton Sirera, Ferran Bosch i Jordi Verrié. Textos de Josep Vallverdú.

Museu d'Art Jaume Morera, 10 de març a 12 de juny de 2011

Ignasi Aldomà Buixadé

Com és usual per commemorar una publicació d'imatges i records de quasi cinquanta anys com Catalunya Visió (Editorial Tàber, Barcelona, 1968) ens havíem proposat reflexionar sobre el sentit d'un temps i un espai retratats i sobre les transformacions històriques ocorregudes; però a l'hora de posar-nos-hi ens ha envaït un fort desassossec. Perquè?

Perquè el propòsit i el contingut de la col·lecció Catalunya Visió no és reflectir la realitat territorial i el paisatge en el sentit més convencional, i, en consonància, es farà més difícil establir comparacions des d'aquesta obra amb l'actualitat.

Tal com ens diu el pròleg inicial (vol 1, Editorial Tàber, Barcelona, 1968), la voluntat de l'obra és una "fórmula... un xic nova, per tal com elimina la informació geogràfica seca i no s'evadeix cap a zones purament literàries"... "el que val és el testimoniatge gràfic, el país vist, la seva gent, els seus costums, els seus angles pintorescos o dramàtics, el quefer de cada dia, la riulla, la llum, el paisatge i el racó, tot aquest glatir enriquidor", ens diu l'editor Oriol Vergés, suposadament perquè el text no té signatura .

I a la dificultat primera enunciada se n'afegeix una altra aparellada al motiu de l'exposició que és la celebració dels 100 anys de Ton Sirera, de qui són les imatges, quasi totes, que il·lustren la publicació.

"Avorreix la postal i el relleplament. Estima els grans paisatges, el cel ample. "No hi ha res tan natural com la naturalesa" (frase que diu sovint)", ens diu la breu presentació de Ton Sirera al primer volum de la col·lecció Catalunya Visió.

Tot seguit i en conseqüència amb les anteriors declaracions d'intencions, la Catalunya Visió ens presenta homes i dones fent petar la xerrada al bar, dins o fora, al carrer o a la plaça; bous, mules i tractors fent solcs sobre el terra, motoristes i automobilistes i conductors de carro o tartrana avançant per camins, carreteres i carrers, venedors de queviures o de betes i fils, botigues i fàbriques, treballadors a la cadena, turistes i "domingueros", capellans i monges de resquitllada, rètols publicitaris i anuncies diversos...

Certament, també hi ha natura morta; castells, esglésies, cases i carrers buits o quasi; potser amb un gos o amb gat. I també hi ha algunes muntanyes i valls, des de prop o des de lluny, des de baix o des de dalt.

És amb aquest darrer material, i més particularment amb les vistes panoràmiques, que els geògrafs i altres especialistes ambientals fem la interpretació de les transformacions del paisatge. És el material que ens permet veure com ha evolucionat l'ocupació del territori, com en els darrers cinquanta anys s'han escampat les ciutats i com s'ha urbanitzat el camp, com ha crescut el bosc i s'han reduït les pastures i els conreus, com han disminuït

els conreus associats i el policultiu i ha augmentat el monocultiu, com ha augmentat la superfície dels fruiterars en el reg i ha disminuït la dedicada als conreus extensius,...

Podríem repassar, així, els diferents estudis que s'han fet i s'estan fent avaluant aquests canvis en els quals la fotografia aèria ens permet detectar els grans usos i la seva extensió territorial, mentre les vistes horitzontals de prop ens permeten veure què hi havia de manera més exacta en les taques poc definides que ens dona sovint la foto aèria històrica.

Però, la foto aèria només és present a la Catalunya Visió com per casualitat i panoràmiques tampoc es que n'hi hagi massa; no era l'objectiu que es proposava l'obra.

Què dir, doncs, de la transformació del paisatge a propòsit de la Catalunya Visió?

Certament, ni grans valoracions, ni grans quantificacions; però sí una valoració qualitativa rica, que té a veure amb un concepte de paisatge diferent del que ens té acostumats una visió més estrictament ecològica, naturalística o geogràfica del paisatge.

No descobrim res; és una visió del paisatge més àmplia que és ja pràcticament norma i que ve a representar la incorporació de la perspectiva dels jardineros, en paraules més en boga, dels arquitectes del paisatge. És el paisatge definit pel Conveni Europeu del Paisatge de Florència (Consell d'Europa, 2000) que serveix de guia a les polítiques aplicades en la matèria a casa nostra. És el paisatge basat en la "percepció de la població" a la qual s'estan aplicant, per exemple, els Catàlegs del Paisatge que elabora l'Observatori del Paisatge, on s'introdueixen no solament els valors estètics de les vistes i els panorames, sinó també els valors llegendaris, mítics o religiosos d'aquests.

El paisatge de la Catalunya Visió va, però, encara més enllà. Sense proposar-s'ho com a objectiu final i encara menys com a metodologia sistemàtica, de la mà de l'artista fotògraf Ton Sirera la Catalunya Visió es submergeix en una observació dels detalls i continuïtats més variats del paisatge. L'obra es defineix com "una empresa alegre, optimista", i ens presenta una diversitat i una profunditat "paisatgística" que prou voldrien els moderns treballs tècnics sobre el paisatge. No cal repetir l'objectiu i el contingut; "...el que val és el testimoniatge gràfic, el país vist, la seva gent, ...".

Com es concreten aquestes visions diferents del territori?. I com, al mateix temps i per entrar més en matèria, han canviat els paisatges de la Catalunya Visió?.

Tal com es fa habitualment, podríem col·locar la foto antiga que dona la Catalunya Visió al costat de la foto contemporània del mateix indret; notaríem els canvis dels últims 50 anys; però pel contingut de la mateixa Catalunya Visió aquest és un exercici impossible. El paisatge que se'ns presenta rarament és una foto estàtica de natura morta; és la imatge d'un moment viscut. Per aproximar-nos a un exercici comparatiu seriós hauríem de fer la mateixa instantània en la mateixa hora i moment del dia i de l'any i encara ens faltaria l'aparell i el fotògraf de darrera l'aparell.

"En Ton s'atura davant una perspectiva de carrer costerut. Ja fa estona que donem tómb pel poblet, l'un prenent notes, l'altre afinant la vista i provant de triar, d'entrada, les més bones perspectives i els documents humans: ara, per fi, ens hem decidit. El sol juga llepant la paret i el roser enfilat i abandonat al seu lleure. Una taca d'humitat s'estén per l'obaga del carrer, a l'esquerra. Hi ha un càlcul de llum, un fotòmetre al palmell de la mà; el nostre diàleg és curt: "Ho tens bé?", "Sí, aquí hi posarem 125-11" (Catalunya Visió, vol 1, p.13)

Ens faltava encara un altre element indispensable, un altre pilar de la Catalunya Visió; el comentari de l'observador que acompanyava el fotògraf; el bisturí, la mida i les sensacions de l'escriptor Josep Vallverdú. A més d'haver participat en la selecció fotogràfica, els comentaris de Josep Vallverdú són una observació o una pintura "paisatgística" que s'escapa a qualsevol estudiós especialitzat del paisatge i a qualsevol intent actual d'utilització per a l'anàlisi sistemàtica dels canvis experimentats. És el comentari que acompanya cada imatge gràfica i és el comentari que precedeix cada comarca, i els que introdueixen les comarques lleidatanes són particularment rics i saborosos;

"Pedra als camins, pedra a les cases, pedra a les creus de terme, pedra a les fonts. Pedra als marges, pedra als cups i als pedrissos. Refugi de les dretes tradicionals, bon planter de carlins, esperit conservador, corrandes i batudes a l'era, capítols matrimonials solemnes, mules de pas i firals de lenta transacció. Hores llargues i anys dolents, collita migrada i sostre enrunat,..." , la Segarra (vol 1, p.11).

"Crit i muscle, color i presumpció, fatxenderia i greix, paraulota i rialla. Fores nervioses i grasses, mercats bigarrats, motorització fins al límit, barret texà i camisa de quadres, frigorífic i calefacció, grans botigues, grans magatzems, grans places, amples camins. Tallers mecànics i supermercat. Pareds de tàpia i eixampla grisa. Gestors i representants. Sitges immenses, estacions de gasolina, perruqueries de senyores i festes majors d'hereu escampa: Pla d'Urgell" (vol 4, p.5).

Aquests són comentaris generals, mentre els que acompanyen cada fotografia segueixen rumbos encara molt més calidoscòpics i inesperats; descripcions naturalistes; pinzellades de monuments; detalls de feines, artefactes i objectes; tarannà de persones, pobles i ciutats; problemes i expectatives de les activitats; converses i accents; històries, llegendes i mites; festes i celebracions; sentiments i pressentiments;... Perquè no?, tot això també forma part de l'observació del territori i és paisatge!. I encara podríem continuar més enllà, si les imatges gràfiques o el llibre en un conjunt poguessin enquibir totes les perspectives personals; el moviment, els sons, les olors, el tacte,...

Vist tot plegat, no tenim cap altre remei!; abordar l'anàlisi de les transformacions del paisatge de la Catalunya Visió a partir de les imatges i els comentaris publicats i fer-ho des de la pròpia perspectiva personal, tot resseguint els elements avui dia oblidats i els elements de vigència actuals. És un exercici purament personal, però ens el podem permetre per una qüestió també molt senzilla; perquè les imatges i els comentaris ens remetent a un món que tenim present en la retina, que pertany a la nostra infància dels anys 1960 (i això no vol dir que els records personals donin cap garantia d'objectivitat).

Les observacions i els comentaris els hauríem de trobar, per altra part, en cada imatge; totes elles són diferents i riques en punts de vista i matisos.

Amb tot, vistes i revistes les imatges i els comentaris, amb els ulls d'avui podem fer un exercici de síntesi, tot remetent-nos al rerafons immediat dels canvis que ha experimentat el món modern; no a les causes més de fons que requeririen una anàlisi més detallada. Per la seva implicació en la lectura dels "paisatges" de la Catalunya Visió destacaria quatre aspectes que es troben molt relacionats:

1. El canvi d'escala del món viscut individual, que es tradueix en la pèrdua dels detalls; pèrdua dels detalls físics del paisatge per desaparició (els marges arbrats, la bassa, el petit tossal,...) i pèrdua d'aprehensió de la petita escala (el nom del lloc i la partida, el reconeixement popular d'una planta, el nom de la casa,...).

2. La pèrdua de pes de la sociabilitat en benefici de la individualitat, amb la seva traducció en la pèrdua d'humanitat de l'espai públic; han desaparegut els cors de gent a les places i rebotigues, els grups de treballadors al camp, prendre la fresca,... També s'han provocat canvis en l'espai familiars que han comportat el trencament de la transmissió de la cultura oral.
3. La difusió de la urbanització pel conjunt del territori, amb l'esquitxada d'artefactes inerts de natura urbana per tot el territori; carreteres, línies elèctriques, xalets, antenes, molinets, runams, plàstics,... La natura perd la seva petita escala, que és reemplaçada per una petita escala urbana de contrastos.
4. La relació i sociabilització dels nous humans en les xarxes supraregionals o mundials, que trasllada la segmentació del món viscut des de la localitat a la tonalitat o l'especialització temàtica. Qualsevol racó de Catalunya pot mostrar un objecte, un so, una olor, una percepció,... originats en un context completament diferent i de la part més allunyada del món.

Són aquests aspectes els que observem en les imatges de 1968 de la Catalunya Visió, imatges d'un món que es troba a cavall entre la tradició i la modernitat, per posar dos conceptes una mica excessius, però que queden ben reflectits en la parella de bous que llaura amb la pollegana (tradició desapareguda), mentre passa un camió Pegaso per la carretera del costat (modernitat multiplicada a l'infinit); una imatge que es repeteix a través de molts altres protagonistes.

Són aspectes d'uns canvis als quals no puc deixar d'atribuir l'origen d'un sentiment personal d'inquietud o de pèrdua irreparable; sentiment de pèrdua que lliga amb el darrer aspecte i que fa del mateix treball de la Catalunya Visió un exercici irrepètible.

Indubtablement la Catalunya Visió és un fruit dels sentits aplicats a la percepció de l'entorn que neix i s'alimenta de l'amor per aquest, "la classe d'amor que sorgeix de l'experiència personal i del coneixement íntim" diria el geògraf Yi Fu Tuan (Topofilia, 2007, p.139). L'obra representa, precisament, tot un exemple de la topofilia de la qual fa bandera aquest geògraf, una topofilia que no es pot expressar a una escala gran, estatal, perquè requereix una dimensió compacta, una escala ajustada a les necessitats biològiques i les capacitats sensorials humanes; és, precisament, l'escala de les nostres comarques, una escala en la qual la talla de tot Catalunya comença a ser massa gran, i fins i tot Josep Vallverdú i Ton Sirera necessiten un cop de mà de fora per acabar la seva obra.

Però tot aquest món, com dèiem, estar canviant o ha canviat; el nostre present i esdevenidor sembla que es troben cada cop més compromesos en una escala planetària, i potser la nostra topofilia s'inspira ja en aquesta escala. No és cap disbarat; "perquè la terra és clarament una unitat natural i té una història comuna" diria el mateix Yi Fu Tuan (Topofilia, p. 142). Sigui com sigui i per si de cas, endinsem-nos en el molt que ens queda per aprendre de l'experiència dels sentits de la Catalunya Visió, una experiència més pròxima i reconeixible!.